

Humboldtten euskal nazioaz

■ Iñaki Zabaleta Gorrotxategi
UPV/EHUko Filosofia Saileko irakaslea

Sarrera: Andoaindik Potsdamera

Joxe Azurmendiren liburu berria dela eta –*Hizkuntza, nazioa, estatua*– solasaldi aberats bat izan genuen berekin Andoaingo Martin Ugalde Kultur Parkean 2017ko martxoaren 1ean. Honela laburtu dezakegu, printzipioz, bere tesi nagusia: «euskal nazioa» eta «euskal hizkuntza» elkarri loturik daude. Baieztapen horretara iristeko, lehenik, nazioaren kontzeptu klasikoari erreparatzen dio, eta, zentzu honetan, zalantza handirik gabe erakusten du hori –oro har eta beti– komunitate linguistikoaren kontzeptuarekin batera agertzen dela. Hortik abiatuz, eta Euskal Herrira etorrira, bestelako bi galdera planteatzen ditu –nola pentsatu gaur euskal nazioa eta nola pentsatu euskal nazioaren etorkizuna–, zeinak egiaz, eta berak espresuki iradoki bezala, erantzuteko zailagoak diren.

Baina gure helburua, hemen, ez da Azurmendiren liburua aztertzea –nahiz eta horrek hori eta gehiago merezi duen–, baizik eta berori aitzakiatzat hartuz –aspaldi batean eta Prusiatik etorrira– tesi berera iritsi zen Wilhelm von Humboldtten hainbat hausnarketa gogora ekartzea.

Nazioa eta hizkuntza bezalako kontzeptuek erreferitzen dituzten errealitateak, dakigun bezala, ez dira fisikoak, kulturalak baizik; eta, horrexegatik, asko ikas dezakegu kontzeptu horiek historian zehar nola erabili izan diren aztertuz.

Humboldten lekukotza, horrenbestez, argigarria izan daiteke guretzat: batetik, ez Estatuan -edo Estatuetan-, baizik eta Herrian bertan oinarritzen den nazio kulturaletik abiatzen delako; eta, bestetik, Euskal Herrira etortzerakoan jabetzen delako, hain zuzen, nazioaren eta hizkuntzaren arteko sakoneko loturaz. Gogora ekartzekoa da, gainera, Humboldt duela justu 250 urte jaio zela, zehazki, 1767ko ekainaren 22an, Potsdamen.

Nazioak aztergai antropologiko bezala

1. Euskal Herrira etorri aurretik, eta hau garrantzitsua da, Humboldték diseinatu du jada bere egitasmo humanistikoa -«antropologia konparatua»-, zeinek ikuspuntu propio batetik gizakiaren dimentsio indibiduala, nazionala eta unibertetsala uztartu nahi dituen. Gogora dezagun, zentzu honetan, bere garaian -eta egiaz iraultza frantsesaren ondorioz- ohikoak direla 'herriari', 'nazioari' edota 'estatuari' buruzko galderak, zeinek oro har erantzun ilun eta nahasiak jasotzen dituzten.

Gure autorea, zehazki, nahikoa kritikoa da ohiko planteamendu ilustratu-politikoekin -humanizazioa ezin daiteke kanpotik eta goitik inposatu-, eta Herderren planteamendu erromantiko-kulturaletara hurbiltzen da -humanizazioa barrutik garatu eta behetik bultzatu behar da-. Testuinguru horretan, bada, esanahi berezia aitortzen dio 'nazioari', hain zuzen, batez ere -baina ez bakarrik- hizkuntza bat partekatzen duen 'herriari'. Finean, eta Menzek azpimarratu bezala, gai horrek sarritan piztuko du haren arreta: «Humboldt behin eta berriz saiatu da, bere bizitzaren garai ezberdinetan, nazioa zer den ulertzen» (Menze, 1965: 251).

2. Nazioari halako arreta eskaintzearen arrazoia, finean, bere antropologiak abiapuntu bezala hartzen duen printzipio historizistan oinarritzen da, zeinaren ondorioz gizakia, beti eta soilik, ingurune natural eta sozial ezberdinetan bizi diren gizakiengan den erreal. Gizakia ez da entelekia abstraktu

bat eta gizakiak ere ez dira ir-
la isolatuak; eta, horrexegatik,
hari buruzko ikerketak –er-
dibidean kokatuz– nahitaez
gainditu behar ditu tentazio
orokortzaileak edota erreduk-
zio indibidualizatzaileak. Ai-
patutako ingurune naturalari
dagokionez, adibidez, honela
dio: «Gizakiaren konstituzio
fisikoak, alde guztietatik be-
giratuta, paper esanguratsua
jokatzen du bere karakterea-
ren formazioan» (I, 390). Mo-
du berean, eta bere garaiko Lamarcken eboluzioaren teoria
goian duelarik, zera idazten du ere:

Humboldt Herderren
planteamendu
erromantiko-kulturaletara
hurbiltzen da: esanahi
berezia aitortzen
dio 'nazioari', batez
ere hizkuntza bat
partekatzen duen
'herriari'

Gizakia, bada, bera inguratzen duten gauza fisikoen arabera ga-
ratzen da soilik. Lehen begiradan gizakiaren barnearekiko erabat
heterogeneoak diruditen zirkunstantzia eta gertaerek –besteak
beste, klimak, lurrak, janariak eta kanpoko erakundeek– mani-
festazio moral berriak sorrarazten dituzte berarengan, horiek as-
kotan finenak eta altuenak direlarik (I, 389).

Baina Humboldték, zalantzarik gabe, askoz ere garrantzi
handiagoa ematen dio gizakiaren ingurune sozialari, hain
zuzen, horrek zuzenago eragiten duelako haren izaeran eta
garapenean:

Gizakia ahula da bakarka eta ezer gutxi egin dezake bere indar
mugatuekin. Berak beste zerbait behar du [...] bere nazioaren,
bere belaunaldiaren eta bere garaiaren espiritua geroz eta gehia-
go bere baitan barneratuz lortuko duen abantaila (I, 385).

Ikerketa antropologikoak, beraz, bere hedadura osoan eta
bere erlazio guztiekin aztertu behar du giza errealitatea:

Gu garena erabat eta zehatz behar da izan irudikatua, baina ez den-
boraren koadro osotik ateratako irudi hil bat bezala. Gu elkarre-
kin loturik dauden eta kolektiboki eragiten duten kausa-zerrenda

baten kide bizi bat bezala izan behar gara aurkeztuak, hau da, aldi berean gure aurretik aktiboak ziren indarren produktu bezala eta gure ondoren aktiboak izango diren beste indar berri batzuen iturri bezala (II, 1).

Humboldttek, modu honetan, bere historikotasunean behatzen du gizakia –izan ere, beti ‘hemen eta orain’ batean da eta dago–, eta, hortik abiatuz, beharrezkoa ikusten du ‘giza espezie’ bezala irudikatzen dituen gizatalde edo ‘nazio’ ezberdinei erreparatzea. ‘Anatomia konparatuan’ egiten dena gogoratu ondoren, adibidez, honela mintzo da: «Antropologia konparatu batean ere giza espezie ezberdinen izaera moralaren singularitasunak elkarren ondoan aurkeztu eta konparatiboki baloratu daitezke» (I, 377).

3. Gizadiaren agerpen indibidualak banakoak diren bezala, bada, Humboldttek haren agerpen kolektibo bezala irudikatzen ditu herriak edo nazioak; oinarrian, ez ditu horiek hainbeste errealitate politiko bezala ikusten, baizik eta batez ere errealitate kultural bezala. Honela, eta zinez analogia bati jarraituz, behin eta berriz hitz egiten du nazio ezberdinen karaktere singularraz: «Garai bakoitzak eta –horietako bakoitzean– giza espeziearen klase bakoitzak, egiaz, berezko karaktere bat dakar bere baitan» (II, 9). Berori, gainera, erraz atzeman daiteke gizatalde handietan:

Masa, leinu eta nazio handiek karaktere komun bat gordetzen dute mendeetan zehar, eta, nahiz eta horrek aldaketa handiak jasan, oraindik ere atzeman daiteke bere jatorria (I, 390).

Horren haritik, eta hasieratik gizadia –naturalki edo– nazio ezberdinetan gauzatzen dela kontsideratuz, modu oso positiboan baloratzen du aniztasuna, hain zuzen, aldi berean abiapuntu bezala hartzen eta helburu bezala ikusten duen nazioen aniztasuna. Nazio bakoitzak, gizabanako bakoitzak bezalaxe, besteekin kontatu behar du bere burua singularki garatu ahal izateko –batek kontrastean garatzen du bere karakterea–, eta, horrexegatik, elkarren arteko ezberdintasunak

suntsitu baino areagotu egin behar dira. «Gizadiak», hala, «sozialki bakarrik lor dezake bere gailur altuena», hau da, «situazioen aniztasun handiagoari esker bakarrik lor dezake bere natura bere benetako aberastasunean eta bere hedadura guztian erakustea» (I, 379).

Gizadia, bestela esanda, aniztasunean bakarrik da eta izango da erreala, hots, banakoen eta nazioen aniztasunean –horixe zioen, ere, Herderrek–; eta horrek agerian uzten du, bestela, arazo politiko bat, hots, Humboldtek bereziki kontsideratzen duen aniztasunaren kudeaketaren arazoa. Oro har, politikariak, eraginkortasunaren izenean, ezberdintasunak ezabatze-ko joera du –adibidez, estatu batek nazio ezberdinak biltzen dituenen–, eta horren aurrean galdera kritiko bat egiten du: «Baina posible al da hori singularitasuna galdu gabe eta, ondorioz, aldi berean berezko jarduera eta energia galdu gabe?» (I, 382). Bada, horrela, eta gizadiaren berezko aberastasunaren izenean, Humboldtek ezberdintasunak garatzeko beharra aldarrikatzen du eta, horrekin batera, baita politika egiteko modu berri bat ere: ahalegina egin beharko litzateke «karaktere indibidualaren duintasuna eta estatu zein giza masa handien onura» elkarrekin lotzeko, horretarako ezinbestekoa delarik «subjektuen indibidualitate errealean ikasketa zehatzenetik» hasia (I, 382). Horixe da antropologia konparatuak egin behar duena, alegia, karaktere indibidual eta nazional ezberdinak abiapuntu bezala hartu, horien arteko elkarrengainaztertzea eta horien garapenerako bide berriak proposatu.

4. Horren haritik, eta aurrerapauso bat emanez, bidaiatzearen sakoneko zentzuaz hausnartzen du Humboldtek eta, zehazki, bidaien «azken helburu zientifikoaz» hitz egiten du, hain zuzen, horiek «gizabanakoak eta nazioak» ikertzeko ezinbesteko bitartekoak direlako. Gizadia, gogora dezagun berriro, bere aniztasun historikoan da erreala, eta, horrexegatik, beraren ikertzaileak zuzenean erreparatu behar die aniztasun horren forma eta maila ezberdinei. Helburua giza agerpen ezberdinak kontsideratzea da: «Bidaietan, etxean bezala, bizitza

aktiboan zein geldian bezala, nonahi aurkezten da aukera, bai, zientzia antropologikoa aberasteko eta erabiltzeko» (I, 377). Kontua da, bestela esanda, ezerk ezin duela giza agerpenen «begirada erreala» ordezkatu, hau da, pertsona edota herri ezberdinen inguruko estudio teoriko onenak ere -eta horiei garrantzia kendu gabe- ez direla nahikoa «objektuaren irudi adierazgarri» bat eskaintzeko. Horren haritik, adibidez, honakoa idazten dio Schillerrri 1799ko apirilaren 26an:

Oso ezberdina da, egiaz, orainaldi errealak objektuaren gainean zabaltzen duen argia eta behatzailearengan sortzen duen efektua. Letra huts hilekin ez dira soilik xehetasun bakan batzuk galtzen, baizik eta batez ere banakoaren lotura eta osotasunaren batasuna.

Eta hor bertan, halaber, honakoa irakurtzen diogu Humboldt:

Nazio bat bere idazleengan, bere ohituretan eta bere ekintzetan zehatz ezagutzeko -nire ustez- beharrezkoa da denbora luze bat bertan egotea, finean, horiek guztiak ezagutzea ezinbestekoa delako ulermen zehatz batera iritsi ahal izateko.

Gizataldeak gertutik behatu ahal izateak, gainera, horien egoera historikoaz jabetzeko trebezia garatzen laguntzen dio antropologoari:

Bidaiatzeak nazioen egoera ezberdinetan sartzen du espiritua, eta -nahiz eta horiek lehenagotik teorikoki eta osorik ezagutzen dituen- bidaiari esker horrek konfiantza hartzen du haien bizitzeko era eta ohiturekin (II, 82).

Horrekin batera, bada, funtsezko garrantzia ematen dio bidaietan zehar bizi izandako guztia idatziz jartzeari, adibidez, eguneroko pertsonaletan, besteei zuzendutako eskutitzetan edota bestelako kontakizunetan. «Orri hauek», honela mintzo da Humboldt, «gizakien eta nazioen ezagutzari buruzko nire lanetan erabilgarria izango den [...] material errepertorio bat osatzen dute» (XIV, 361). Bada, hortik abiatuz, eta bere egitasmo antropologikoa zehaztearekin batera, gure autoreak bidai-teoria propio bat jorratzen du, eta, horretan geratu gabe, inolaz ere turistikoak ez diren hainbat bidaiari

burutzen ditu, horiek alde zuzenetik xehetasun handienarekin prestatuz.

5. Humboldttek, beraz, hasiera-hasieratik -eta egiaz euskaldunak ezagutzera etorri aurretik- garbi du gizadia bere agerpen historikoetan soilik aztertu daitekeela eta, horren baitan, ikerketa antropologikoak -bidaien bitartez ere- bereziki erreparatu behar diela nazio ezberdinei. Kontsiderazio horiek, egiaz, garapen esanguratsua ezagutzeko dute hortik aurrerako bere testuetan -eta ez soilik euskal gaiak lantzen dituen horietan-; izan ere, bere kezka nagusietako bat -jada adierazi bezala- beti egongo da nazioa zer den n galderarekin lotuta. Nolanahi ere, baina, azpimarratzekoa da zein puntutaraino den funtsezkoa berarentzat Euskal Herrira etorri izana; hain zuzen, hortik aurrera ikusten du hizkuntza ez dela soilik besteren arteko elementu bat, baizik eta, egiaz, nazioaren beraren elementu zentrala.

Humboldtentzat funtsezkoa da Euskal Herrira etorri izana; hortik aurrera ikusten du hizkuntza ez dela soilik besteren arteko elementu bat, baizik eta, egiaz, nazioaren beraren elementu zentrala

Euskaldunak bidaien jomuga bezala

1. Bere teoria antropologikoa finkatu ondoren, bada, ezinbestekoa deritzo berori praktikara eramateari, eta -bereziki «karaktere nazionala» zer den argitu nahian- Parisera doa 1797ko azaroan eta bertan geratzeko da 1801eko abuztura arte. Honela mintzo da Berglar:

Bera orduan hasten da *nazioa* aurkitzen, hala nola, *banakoaren* eta *gizadiaren* artean kokatzen den erdiko instantzia bezala. [...] Nazio frantsesarekin topo egiterakoan [...] Humboldttek nazio alemana aurkitzen du (Berglar, 1991: 61).

Azpimarratzekoa da, baina, garai horretantxe bisitatzen duela Euskal Herria -1799ko udazkenean lehenik eta 1801eko udaberrian bigarrenik-, eta egiaz hemendik abiarazten dituela, baita orokorrean ere, 'nazioa' eta 'hizkuntza' elkarlotzen dituzten hausnarketak. Finean, eta dakigun bezala, bere euskal bidaiak egitasmo antropologiko bati erantzuten diote: zehazki, «ikerketaren objektu erakargarri bat bezala» ikusten ditu «euskal nazioa eta hizkuntza» (XIII, 14).

2. Humboldttek berehala antzematen dio «singulartasun etniko» bati:

Hizkuntzak, konstituzioak, ohiturak, aurpegi-itxurak, hitz batean, beraiei inguratzen dien guztiak -lurraren itxura barne- ezaugarritzen ditu euskaldunak herri-leinu banandu eta huts bat bezala (XIII, 13).

Bada, horren haritik, eta interes teoriko batek bultzatuta, funtsezko galdera historiko bat planteatzen du lehenik: «Nondik datoz euskaldunen leinua eta hizkuntza eta ze bestelako leinu eta hizkuntzekin daude horiek ahaidetuta?» (XIII, 14). Berak, gainera, ez ditu horiek «mendietako artzain gizajo huts edo zapaldutako zerbitzari» bezala ikusten; kontrastean, «bretoiak», «wendarrak», «dalecarliarrak» edota «estoniarrak» eta «livoniarrak» aipatzen ditu, zeinek bere ustez euren izaera nazionala gehiago galdu duten. Euskaldunak, aldiz, gai izan dira -baldintza zailenei aurre eginez- euren singulartasun nazionala gordetzeko eta garatzeko: «Garai berriagoetan ere euskaldunek -bi zati ezberdinetan tarrat eginda eta bi nazio handi eta boteretsuen menpe egonda- ez dute inolaz ere euren autonomia galdu» (XIII, 6). Horrenbestez, eta hasieran aipatutako galderari berriro erreparatuz, ezinbestekotzat jotzen du gaia sakon eta zabal aztertzea, hala nola, «sistema-grinak» edota «espíritu partidistak» alboratuz.

Ondoren, eta ikuspuntu praktikoago batetik, galdera politiko esanguratsu bat planteatzen du Humboldttek -Hegoaldekoiei begira-: «Nola tratatu behar du espainiar monarkiak

euskal nazioa (ze frantziar errepublikarentzat bere euskal barrutiek garrantzi oso txikia eduki dezakete soilik), hala nola, beraren indarra eta langiletasuna Espainiarentzat ahal bezain onuragarria izateko?» (XIII, 14). Kontua da Iparraldeak kasik galdutzat duela eta, orokorrean ere, ez diela euskaldunei etorkizun handirik ikusten, horrek guztiak egiaz barrutik atsekabetzen duelarik:

Mende bat igaro baino lehen, agian, euskara hizkuntza bizien zerrrendatik desagertuko da. [...] Herri-leinu baten desagertpenak [...] sentsazio mingarri bat sorrarazten du beti (XIII, 9-10).

Euskal kasu honek, alabaina, politikariaren dilema hura ekartzan dio gogora eta, horren haritik, hausnarketa orokor hau eskaintzen digu: «Geroz eta ohikoagoa da estatu berean herri-leinu ezberdinak elkartzea», baina «orain arte gehiago pentsatu da ezberdintasun horiek dakarzkiten zailtasunen ezabapenean eta ez hainbeste singularitasunak bere baitan daraman onuraren erabilpenean» (XIII, 14). Galderak galdera, beti ere, bere asmoa euskaldunak euren «singularitasun nazionalean» kontsideratzea da; eta, egiaz, horren haritik ulertu behar da ere horietaz hitz egiterakoan maiz erabiltzen duen «leinu-karaktere» kontzeptua.

3. Humboldttek, bestela esanda, bere osotasun propioan eta bere berezitasun kulturean irudikatu nahi du euskaldunen herria -politikoki bai Espainian bai Frantzian kokatzen den herria-, eta horren adibide da nagusiki erabiltzen duen *Vasken* kontzeptua. Bere helburua ez da Iparraldekoak edo Hegoaldekoak bakarrik ezagutzea -ezta probintzia batekoak edo besteak ere-, baizik eta euskaldun denak nazio bat bezala ezaugarritzea; eta, horrexegatik, oro har deigarriagoa den *Vasken* idazten du, eta ez ohikoagoa litzatekeen *Basken*. Hauxe irakurtzen dugu, adibidez, 1801eko bidaiaren kontakizuneko lehen orrialdean (XIII, 5):

Bat duda-mudatan geratzen da, bai, *biscayar* nazioaren leinu osoa izen batekin izendatu nahi duenean, hain zuzen, alferrik

bilatzen duelako espainiarrek, frantsesek eta alemaniarrek aho batez erabiliko luketen bat.

Asko dira euskaldunak izendatzeko erabiltzen diren hitzak –«Biscayens», «Basques», «Señorio», «Bascongadas», «Vizcainos», «Guipuzcoanos», «Alaveses»–, baina horiek denak partzialak dira: «Zorigabeko herri-leinu honek, honela, bere izenaren batasuna bera ere galdu du». Horrexegatik, eta bere ikerketaren abiapuntuari eta helburuari so eginez, honako erabakiaren berri ematen digu Humboldttek hor bertan:

Aldi berean laburra eta argia izateko [...] ondorengo izendape-
nez baliatuko naiz: *Vasken*, baldin eta *Basquenlanden*, *Biscayan*
eta *Navarran* zabaldua dagoen leinu guztiaz hitz egiten badut;
Biscaya, baldin eta herriaren espainiar atalaz hitz egiten badut;
Basques, baldin eta Frantziako Errepublikaren pean dauden eus-
kaldunetz hitz egiten badut.

Horietaz gain, jakina, bestelako deiturak erabiliko ditu, hain zuzen, Euskal Herriko eskualde bateko edo besteko euskaldunak izendatu ahal izateko, adibidez, zerbaitegatik beharrezkoa ikusten badu probintzia ezberdinak bereiztea. Gogora ekartzekoa da, beti ere, *Vasken* idaztearen ideia bere irakasle izandako Schlözerri hartzen diola zuzenean, eta, modu honetan, bat egiten duela Leibniz, Herder eta Adelung bezalako autoreek ere bideratutako gizadiaren ikusmolde historiko-etnografiko-linguistikoarekin. Gure autoreak, bestela esanda, euskaldunen herri izaera du aztergai eta, horrexegatik, ez dio hainbeste erreparatzen muga politikoari; aldiz, batera kontsideratzen ditu «kasualitatez bakarrik elkarrengandik banandutako euskal nazioaren bi zatiak» (XIII, 180).

4. Euskal Herrira etortzerakoan, Humboldttek garbi du, bai, 'hizkuntza' dela bere «atentzio puntu nagusia» (XIII, 15) –aztertuko dugu hori aurrerago–; baina, horretaz gain, arreta handia eskaintzen die ere bestelako hainbat konturi. Horietako bat 'fisionomia' da. Gogora dezagun, horrela, berak hasieratik kritikatzeko dituela ilustrazioaren gehiegikeriak –izan ere,

gizakiaren ezagutza kontzeptuala beti izango da mugatua-, eta nolabait ere beharrezkoa ikusten duela gizaki ezberdinen kanpo agerpenei ere erreparatzea. Horrexegatik, bada, arreta handiz behatzen ditu euskaldunak euren ingurune naturalean edota euren ageriko itxuran, eta, horren haritik, «erregioaren karakterea» edota «fisionomia nazional deigarria» bezalako hitzak erabiltzen ditu (XIII, 61). Garrantzitsua da azpimarraztea, beti ere, berarentzat hori guztia ez dela erabakigarria, baizik eta soilik bestelako ikerketen abiapuntua.

Bere euskal bidaien beste aztergai bat ‘herri-kultura’ da. Modu honetan, batetik, euskaldunen ohiko lanbideak deskribatzen ditu eta, horien artean, bereziki nabarmentzen du ‘nekazaritza’, hain zuzen, hortxe atzematen duelako berak hobekien «euskal nazioaren muina» (XIII, 120).

Aisiari dagokionez, bestetik, aztergai bereziak dira ere berarentzat «euskal abesti nazional» bezala ezaugarritzen dituen «zortzikoak», «euskal dantza nazional» ezberdinak edota beraien «dibertimendu nagusia» den «pilota» (XIII, 73, 132, 69). Bada, bestela -eta oharpen etnografiko horiek in lotuta-, Humboldték hausnartzen du ere euskaldunen izaera edo karaktere propioaz, eta, zehazki, horien «herri-ilustrazioaz» edota «herri-sentimenduaz» hitz egiten du.

‘Politika’ da, nolana ere, bere bidai testuetan orri gehien hartzen duen gaia: horietan, bada, zehatz aztertzen du euskaldunen antolaketa politikoa -baita ikuspuntu historikotik ere-, eta zentzu horretan ai-

patzekoa da nola ezaugarritzen dituen «Euskal Foruak» oro har «nazioaren egiazko legedi» bezala (XIII, 168). Bestela, eta «Batzar Nagusiak» direla-eta, «demokrazia huts eta ezin hobe» batez edota «nekazarien konstituzio aske» batez hitz egiten du (XIII, 50, 162). Baina Iparraldean gertatutakoa

‘Politika’ da Humboldtén bidai testuetan orri gehien hartzen duen gaia: zehatz aztertzen du euskaldunen antolaketa politikoa, baita ikuspuntu historikotik ere

gogoan duelarik -eta jada aipatu bezala-, garbi ikusten du ere zenbaterainoko arriskuan dagoen Hegoaldekoen antolaketa politikoa, hain zuzen, Madrilgo politikak joera zentralizatzaile nabarmena erakusten duelako. Bere hitzetan: «Espainiar gobernuak gogortasunez eta jeloskortasunez tratatzen ditu *biscayar* probintziak» (XV, 395). Horrenbestez, eta adierazpen horietako bakoitzaren erabateko zuzentasunean sartu gabe, zerbait garbi dago: gure autoreak esparru horietan guztietan -eta hizkuntzaz haraindi- euskaldunak herri bezala ezaugarritzen dituen singularitasun bat ere atzematen du.

5. Gogora dezagun, berriro, Humboldtten euskal bidaiak egitasmo antropologiko baten parte direla, hain zuzen, abiapuntu historizista bat eta helburu humanista bat duen egitasmo baten parte, non besteak beste ezinbestekotzat jotzen duen «karaktere nazional» ezberdinak aztertzea. Baina bera bertan bilaketa prozesu batean dago, alegia, ez daki ongi zertan zentratu behar duen; adibidez, 1798ko apirilean -Euskal Herrira lehen aldiz etorri aurretik- Goetheri bere zalantza adierazten dio: «Karaktere nazional baten nire kontzeptuarekin kontent geratu aurretik [...] zerbait aurkitu behar dut». Bere helburua, egiaz, herri historiko ezberdinak herri bezala ezaugarritzea edo irudikatzea da -ez hainbeste kontzeptualizatzea-, eta badaki horretarako ezinbestekoa dela herri horien ahalik eta agerpen kultural gehien kontsideratzea, horien artean hizkuntzari ere begiratzen diolarik. Baina soilik euskaldunak ezagutu ondoren ulertuko du, guztiz, hizkuntza dela bere bilaketaren objektua, alegia, nazioaren muina edota erdigunea. Horrela, bada, 1800eko abenduaren 6an berriro idazten dio Goetheri: «Aspalditxo daukat [...] karaktere nazionalari eta hizkuntz aniztasunari buruzko saiakera bat egiteko asmoa».

Euskara hizkuntza nazional bezala

1. Euskal hizkuntzarekiko Humboldtten interesa, egiaz, lehen aldiz Euskal Herrira etorri baino lehenagokoa da;

zentzu honetan, gogora ekarri nahi ditugu berak 1799ko martxoaren 4an Kunthi eta 1799ko apirilaren 26an Schillerri idatzitako bi karta. Hauxe dio lehenengoan:

Bi egunez *biscayar* gramatika bat aztertzen aritu naiz. Ez dago jada horrelako beste hizkuntzarik. Ez dauka inolako antzekotasunik beste inorekin: beste hizkuntzetan aurrean datorrena, hemen atzean dator.

Eta bigarrenean hau irakurtzen dugu:

Biscaya, bestela, puntu txiki baina interesgarri bat da. Berori da, europar herri guztien artean, benetako jatorrizko hizkuntza bat duen bakarra, gainontzeko hizkuntza berri guztiak baino zaharragoa dena eta bestelako hizkuntzekin soilik urrutiko antzekotasun bat duena.

Kontua da, esandakoaren haritik, euskal bidaien garaian hizkuntzari buruzko material asko jasotzen duela -zeina hurrengo bi hamarkadetan sakon aztertuko duen-, eta bere bidai testuetan, halaber, behin eta berriz aipatzen eta kontsideratzen duela euskararen izaera nazionala.

2. Euskal Herrira etorrita, honela, Humboldték «euskal nazioa» eta «euskal hizkuntza» bilatzen ditu, alegia, «euskaraz hitz egiten duen nazioa» eta «euskaldunek hitz egiten duten hizkuntza»; izan ere, bertara etortzeak bakarrik -eta besterik gabe- ez dio ezer bermatzen. Bestela esanda, euskaraz bizi diren horiek ezagutu nahi ditu; hots, euskara biziaren esperientzia eduki nahi du, eta, horrexegatik, bertako hainbat eskualde ez ditu bere bidaien jomuga zuzen bezala ikusten -nahiz eta horiek bestela garrantzitsuak diren-. Bilbo, adibidez, urrun dago bere «azken helburuaren ikuspuntutik», hain zuzen, bertan «aberriko ohiturak» nekez aurkitzen direlako eta «euskal hizkuntza» ere ez-garbi agertzen delako (XIII, 139). Eta Arabak, halaber, ez du bere «ikerketen baitan» kontsiderazio berezirik merezi; izan ere, probintzia horretan «euskal singularitasun» gutxi gorde da eta bere hiriburuan ere euskaraz apenaz hitz egiten da (XIII, 92).

Horrenbestez, eta irizpide horri jarraituz, Humboldttek euskal lurraldean bertan euskal herria bilatzen du, alegia, euskaraz hitz egiten duten eta euskaraz bizi diren horien herria: «Horrela, bada, mendietako txaboletan bilatu behar da hizkuntza» (XV, 412). Beraz, ahaleginak eta bi egiten ditu bertako euskaldunak zuzenean ezagutzeko eta –ahal duen neurrian– beraien euskaraz hitz egiteko, hain zuzen, badakielako hori funtsezkoa dela –bai hemen, bai nonahi– pertsonen arteko harremanak eraikitzeko.

Zentzu honetan, eta adibide moduan, esanguratsua da berak Markinan bizi izandakoa gogora ekartzea. Hona hemen, hasteko, 1801eko maiatzaren 7an emazteari idazten diona:

Askotan joaten nintzen landara paseatzera, bai, eta bertan lanean ari ziren –eta guztiz onberak ziren– jendeek ikusten zutenean, bada, nik euren lanean eta nekazaritza lanabesetan arreta jartzen nuela eta euskaraz zerbait ulertzen eta hitz egiten nuela, orduan ganorazko poztasun bitxi bat erakusten zuten horregatik eta urrutitik deitzen zidaten gerturatzeko.

Bestela, eta bizipen berdina dela eta, honakoa irakurtzen dugu bere bidai-kontakizunean:

Behin baino gehiagotan gertatu zitzaidan ere –gutxiago hizkuntzaren nire ezagutzagatik eta gehiago euren pazientzia nekazinaragatik– berehala laguntzen zidatela nik adierazten nizkien objektuak erakutsiz eta izendatuz eta erabateko poza agertzen zutela nik euren hizkuntzarekiko eta euren ohiturekiko interesa erakusten nienean (XIII, 80).

Humboldttek, azken finean, euskaldunak edo euskara dutenak ezagutu nahi ditu –bere helburua euskal nazioa ezaugarritzea da–, eta zeregin horretan garbi jarraitzen dio irizpide antropologiko-linguistikoari.

3. Hizkuntza kontuak direla eta, zehazki, Humboldték bere bidai-oharretan gehien errepikatzen duen ideia, zalantzarik gabe, «euskararen izaera nazionala» edota «euskaldunen hizkuntza nazionala» hizpide hartzen duena da. Hona hemen, adibidez, berak idatzitako pasarte mamitsu bat:

Leinu baten identitatea ez da inoiz ziur frogatzen uzten bere hizkuntzaren identitatetik harantz eta, egiaz, ikerketak zalantza eta ezbairik gabe onartu behar duen gauza bakarra zera da: euskaldun guztiék nazio bat osatzen dutela (XIII, 181).

Berarentzat nazioa, badakigu, ez da hainbeste kontzeptu juridiko-politiko bat, baizik eta batez ere kontzeptu linguistiko-kultural bat; egiaz, horixe da mugaren alde bateko eta besteko euskaldunak behatuz egiaztatzen duena. Horrela, adibidez, Euskal Herriko bi muturretako euskaldunak -mendebaldeko «bizkaitar zakarra» eta ekialdeko «zuberotar fina»- elkarren artean konparatzen ditu eta, ezberdintasunak ezberdintasun, horien arteko batasuna egiaztatzen du partekatzen duten hizkuntzan oinarrituz.

Horiek hizkuntza *Bat* hitz egiten dute. [...] Gauza berberak ezberdinak diren izenekin izendatzen dituzte -zeinak, ordea, hizkuntza berekoak diren- eta ia ondokoak diren herrixkek zailtasunez ulertzen dute elkar. Baina nazio baten eta beraren anaia bezala aitortzen dute euren burua (XIII, 195).

Humboldték badu euskalki ezberdinen berri, eta badaki, jakin, horien hiztunen arteko ulermena ez dela beti erraza; baina hori dena «herri-karaktere» propio bat duen «jatorrizko hizkuntza» bati berez dagokion zerbait bezala interpretatzen du. Oztopo horien gainetik, beraz, garbi du euskara oinarrian *Bat* dela -berak ere letra handiz idazten du hori- eta baita ere hizkuntza horixe dela euskaldun guztiak biltzen dituen eta horiei identitate nazional bat ematen diena. Horregatik, hain zuzen, normaltasun baten barruan ikusten du beraiek euren hizkuntzarekiko erakusten duten entusiasmo edo «pasiozko maitasuna»: «Oso naturala da», bai, «euskaldunak bere hizkuntzari -zeinean bidegabeki jazarria den- oraindik ere gehiago

eustea» eta «poza hartzea kanpoko batek bere hizkuntzareki-ko interesa erakusten duenean» (XIII, 121, 71). Horrenbestez, esan dezakegu, bada, elkarri lotuta -estu lotuta- ikusten dituela «euskal hizkuntza» eta «euskal nazioa» -nahiz eta gauza bera ez diren- eta, horren haritik, argi eta garbi ikusten duela ere baten galerak bestearen desagertpena ekarriko lukeela.

4. Dagoeneko aipatu dugu Humboldttek ez duela baikortasunez ikusten euskaldunen etorkizuna -ez zaio iruditzen ehun urte baino gehiago iraungo dutenik-, eta horrek bakarrik ere agerian uzten du, berriro, zein puntutaraino ikusten dituen berak bat eginda hizkuntza eta nazioa. Zentzu horretan, adierazgarria da nabarmentzea nola eta zergatik erlacionatzen dituen -eta behin baino gehiagotan- bere garaiko euskaldunak eta garai bateko greziarrak, hau da, konstituzio foral askeak dituzten euskaldunak eta hiri-estatu txikitari banatuta zeuden greziarrak. Bi kasutan, nolabait ere, desagertze prozesu bat atzematen du -greziarren jada bukatu zena eta euskaldunengan oraindik abian dagoena-, eta, kasu batean zein bestean, hezkuntzarekin loturiko barruko gabezia batez eta indarkeriarekin loturiko kanpoko presio batez hitz egiten du. Gure kasuan, alabaina, askoz ere arreta gehiago eskaintzen dio azken horri: «Apurkako erasoek, baina, hainbat eta zurrigo prestatzen diote gainbehera Espainiako eta Frantziako euskal probintzien singularitasun nazionalari» (XIII, 9). Baieztapen horretan, zehazki, berak oso presente dauzka euskal foruek bizirauteko dituzten arazoak; izan ere -berak ikusi bezala-, Frantziako Iraultzak ezabatu ditu jada horrelakoak Iparraldean, eta monarkia espainiarrak ere horiek murrizteko asmoa erakusten du Hegoaldean. Horrela, Humboldttek benetako arriskuan ikusten du euskal nazioaren existentzia bera, hain zuzen, aipatutako kanpoko presioen ondorioz euskal hizkuntzak, oro har, geroz eta presentzia gutxiago duelako. Hauxe dio hitzez hitz: «Eraso horiek geroz eta gehiago bazterrarazten dute euskaldunen hizkuntza eta, horrela, ezinbestean doa galduz euren singularitasun nazionala»

(XIII, 9). Alde batetik, txalotu egiten du euskaldunek -berezi-ki nekazaritza guneeetan- elikatzen duten «askatasunaren eta independentziaren espiritua» eta euren «bizitzeko moduari, nazioari eta hizkuntzari atxikitzen dioten maitasuna» (XIII, 121). Baina, beste alde batetik, ez du «nazio handi baten hondarra» baino ikusten, zeina «pixkanaka-pixkanaka eta alde guztietatik jasotako eraginaren ondorioz» etorkizunik gabe geratzen ari den: «Historiaren ahots ziur baina ilun hau agerikoa da» (XIII, 195). Nolanahi ere, eta jada adierazi bezala, euskaldunen balizko desagerpenak benetan tristatzen du: «Betirako isiltzen denean hotsa [...] zeinean giza leinu propio batek bere pentsamenduak eta sentsazioak isuri dituen [...] oraindik ere tamalgarriagoa da hizkuntza horren desagerpena» (XIII, 10-11).

Humboldték
elkarreginean atzematen
ditu euskal hizkuntza
eta euskal nazioa, eta,
hortik abiatuz, geroz eta
gehiago hausnartuko
du, orokorrean,
hizkuntzaren eta
nazioaren arteko loturaz

5. Euskal Herrira etorrita, beraz, Humboldték elkarreraginean atzematen ditu euskal hizkuntza eta euskal nazioa -horregatik dute elkarren beharra bizirauteko-, eta, hortik abiatuz, geroz eta gehiago hausnartuko du, orokorrean, hizkuntzaren eta nazioaren arteko loturaz. Bada, horrela, eta adibidez, esanguratsua da kasik hiru hamarkada beranduego -bestelako testu batean- idazten duena:

Nazio bat hizkuntza jakin batengatik ezaugarritutako gizadiaren forma espiritual bat da. [...] Nazioen arabera egiten den giza generoaren banaketa hizkuntzen arabera egiten den banaketa baino ez da (VI, 125-126).

Azpimarratzekoa da, baina, badakiela banaketa hori gertakari historiko bat dela eta, horrexegatik, komunitate linguistiko

denak aldakorrak direla, hain zuzen, denboran zehar hiztun zaharrak galdu edo hiztun berriak irabazi ditzaketelako. Nolanahi ere, eta bukatzeko, honela laburtzen du Menzek Humboldtten oinarritzko ideia:

Hizkuntza, beraz, ez da gizakia gizabanako bezala ezaugarritzen duen elementu osagarria bakarrik; hizkuntzak gizakia bere existentzia nazionalean ere ezaugarritzen du; izan ere, herria eta nazioa pentsaezinak dira dagokien berezko hizkuntzarik gabe (Menze, 1965: 254).

Ondorioa: aspaldikoen gaurkotasunaz

Euskal nazioaren inguruan Humboldttek planteatzen duena, sakon-sakonean, nazioaren beraren kontzeptu mailako auzi bat ere bada; horrexegatik, bere aspaldiko hausnarke-ta horiek -gogora dezagun 1835eko apirilaren 8an hil zela Tegel-en- badute guretzat gaurkotasunik. Kontua da Humboldttek -beste askok bezala- errealitate nazional ororen dimentsio linguistikoa ekartzen digula gogora: gizadia, bada, gizaki ezberdinengan da erreala, eta, egiaz, horiek -modu naturalean edo- konpartitzen duten hizkuntzaren arabera-ko giza taldeak osatzen dituzte. Egiaztapen horrek, baina, ez du funtsean ezer berririk ekartzen. Aitzitik, soilik gizakia nolakoa den erakusten du; izan ere, gu geu ere -bestelako denak bezalaxe- gure hizkuntzan hitz egiten dutenengana hurbiltzen gara errazen, adibidez, atzerrira joaten garenean.

Askotan esaten da euskara ez dela *arma arrojadiza* bezala erabili behar -eta ziur horrela dela- baina ezin dugu ere ahaztu hizkuntza batek, beti, berori hitz egiten dutenak biltzen dituela eta,aldi berean, hiztun horiek euren hizkuntza hitz egiten ez dutenengandik bereizten dituela. Gizakiari ezin zaio eskatu gizaki ez izatea, eta, horrela, hizkuntzari eta nazioari ere ezin zaie eskatu hizkuntza eta nazio ez izatea. Horregatik, horietaz aritzerakoan nahitaez kontsideratu behar dira horien dimentsio historiko, kultural, politiko eta abarrekoak ere. Euskal Herrira etorrira, beraz, Humboldt nazioaren eta

hizkuntzaren arteko berezko loturaz jabetzen da, alegia, nola-baiteko betikotasun bat erakusten duen loturaz; horrenbestez, ez da harritzekoa Azurmendik gogora ekartzen digun K. a. V. mendeko Herodoto ere aktuala izatea. 📖

Bibliografia

- Berglar, Peter (1991): *Wilhelm von Humboldt*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Humboldt, Wilhelm (1903-1936): *Gesammelte Schriften (I-XVII)*, argk. Albert Leitzmann *et al.*, Berlin: Behr.
- I. liburukia, 377-410: 'Plan einer vergleichenden Anthropologie' (1797).
- II. liburukia, 1-112: 'Das achtzehnte Jahrhundert' (1796-1797).
- VI. liburukia, 111-303: 'Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues' (1827-1829).
- XIII. liburukia, 1-196: 'Die Vasken' (1804).
- XIV. liburukia, 359-644: 'Materialien. Erster Band' (1797-1798).
- XV. liburukia, 356-450: 'Tagebuch der baskischen Reise' (1801).
- (1906-1916): *Wilhelm und Caroline von Humboldt in ihren Briefen (I-VII)*, arg. Anna von Sydow, Berlin: E.S. Mittler & Sohn. Inprimatze berria, Osnabrück: Zeller, 1968.
- (1909): *Goethes Briefwechsel mit Wilhelm und Alexander von Humboldt*, arg. Ludwig Geiger, Berlin: Bondy.
- (1940): 'Wilhelm von Humboldt und sein Erzieher. Mit ungedruckten Briefen Humboldts' [an G. J. C. Kunth], arg. Albert Leitzmann, *Abhandlungen der deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Philosophisch-historische Klasse* 5: 1-39.
- (1962): *Der Briefwechsel zwischen Friedrich Schiller und Wilhelm von Humboldt (I-II)*, arg. Siegfried Seidel, Berlin: Aufbau.
- Menze, Clemens (1965): *Wilhelm von Humboldts Lehre und Bild vom Menschen*, Rattlingen: Henn.
- Zabaleta Gorrotxategi, Iñaki (2005): *Wilhelm von Humboldt: hezkuntza eta hizkuntza*, Donostia: Jakin.
- (2017): *Wilhelm von Humboldt eta Euskal Herria*, Bilbo: Euskaltzaindia (argitaratze bidean).